

Jos de Beus: politicoloog, ideoloog, docent

Inleiding

Herman Lelieveldt (University College Roosevelt, Middelburg)

Op 16 januari van dit jaar overleed na een lange, slopende ziekte Jos de Beus, hoogleraar politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en voormalig voorzitter van de Nederlandse Kring voor de Wetenschap der Politicologie. De Beus leverde als docent, onderzoeker, bestuurder, politiek commentator en ideoloog een grote bijdrage aan het politicologische en politieke debat in Nederland en aan de ontwikkeling van de politicologie als vakgebied. Een van de vele bijdragen op dat laatste vlak is dat hij als voorzitter van de Kring een belangrijke basis legde voor de doorstart van *Res Publica* als een Nederlands-Vlaams tijdschrift. Toen het Nederlandse *Acta Politica* eind jaren negentig besloot om als Engelstalig tijdschrift door te gaan, bestond er eigenlijk geen echt Nederlands wetenschappelijk tijdschrift voor de politicologie meer. Voor De Beus gold dit als een groot gemis: hij zou zich later in een van zijn Buitenhof-columns beklaagen over het "Google-Wikipedia-en-Twitter-Amerikaans dat langzaam maar zeker de universiteiten in zijn greep kreeg". De Beus zag met lede ogen aan hoe de universiteit in snel tempo verengelste en zich zo nog meer afsloot van kennis die niet in het Engels gepubliceerd was. "Ziedaar een

cultuurverbranding in tien jaar tijd, zonder één lucifer. Het resultaat van schaamte van bestuurders voor hun afkomst uit een klein land en onzekerheid van onderzoekers die smeken om erkenning door Amerikaanse vakgenoten", aldus de Beus in die Buitenhof-column.

Nadat in 2000 *Res Publica* toenadering tot de Nederlandse politicologen had gezocht door het opnemen van een Nederlands redactielid, werd de samenwerking in 2007 geïntensiveerd door het opzetten van een volwaardig Vlaams-Nederlandse redactie. De Beus zocht daarvoor de Nederlandse redactieleden aan en toog met hen naar Gent voor een eerste vergadering. Die eerste bijeenkomst zaten de Vlaamse en Nederlandse redactieleden nog tamelijk onwennig tegenover elkaar, maar De Beus wist met zijn kenmerkende humor het ijs snel te breken en de basis te leggen.

Het is mede in het licht van De Beus' inspanningen om tot een volwaardig Nederlandstalig tijdschrift in de politicologie te komen, dat wij dit symposium wijden aan de verschillende manieren waarop hij de politicologie en de politiek verrijkt heeft. De bijdragen in dit symposium belichten De Beus als wetenschapper, als ideoloog en als docent. Ze vormen een aanvulling op de meer persoonlijke herinneringen van vrienden en collega's in een door Arjo Klamer en Philip van Praag samengestelde bundel die eind maart in Amsterdam op

een herdenkingsbijeenkomst gepresenteerd werd (Klamer & Van Praag, 2013).

Ruud Koole bespreekt de bijdrage van De Beus aan de ontwikkeling van de sociaaldemocratie en het ideologisch profiel van de PvdA. Philip van Praag gaat in op De Beus' analyse van de toeschouwersdemocratie, een begrip dat hij ontleende aan de Franse politicoloog Manin en dat voor hem een sleutel vormde tot de analyse van de politieke ontwikkelingen in het Nederland van de laatste decennia. Herman Lelieveldt analyseert tot slot de kracht van De Beus als docent door in te gaan op zijn enthousiasmerende stijl van lesgeven, zijn brede blik op het vakgebied en zijn vermogen om politicologie met politieke analyse te verbinden.

Ideoloog en politicoloog: Jos de Beus en de sociaaldemocratie

Ruud Koole (Universiteit Leiden)

De wetenschappelijke alleseter Jos de Beus was niet alleen een zeer bevoegen docent, een uiterst aimabel mens en een inspirerende politicoloog, maar ook een publieke intellectueel, die de partijpolitiek niet schuwde. Hij schreef in 1993 het concept-verkiezingsprogramma van de PvdA voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1994, zat in het curatorium van het wetenschappelijk bureau van die partij (de Wiardi Beckman Stichting), mengde zich herhaaldelijk in het publieke debat over de koers van de PvdA, was in 2002 voorzitter van de kandidaatstellingscommissie van de Amsterdamse afdeling en corres-

pondeerde regelmatig met de politieke leiding van de PvdA.

Hij bewees dat politiek engagement en reflectie samen kunnen gaan, maar waakte ervoor dat zijn politieke betrokkenheid zijn wetenschappelijke activiteiten niet al te zeer in de weg zou zitten. Helemaal zonder spanning was die relatie tussen 'theorie' en 'praktijk' namelijk niet. Het vereist de nodige prudentie om beide te combineren, maar tegelijk konden de praktijkgerichte activiteiten als belangrijke voedingsbron voor zijn wetenschappelijke werk dienen.

Door juist het conservatisme als een thema in zijn onderwijs te kiezen, voorkwam hij dat de indruk zou kunnen ontstaan dat hij er op de universiteit alleen maar was voor de sociaaldemocratie. Zijn onafhankelijkheid ten opzichte van de PvdA bewees hij ook in 2006, toen hij publiek maakte niet te stemmen op de partij waarvan hij lid was, maar op het CDA. Zijn motivering daarvoor werd overigens niet door iedereen begrepen. De christendemocraten zouden toen meer dan de PvdA bereid geweest zijn verantwoordelijkheid te nemen voor de nodige hervormingen van de verzorgingsstaat. De normen en waarden van CDA-premier Balkenende spraken hem meer aan dan het in zijn ogen risicomijdend gedrag van de nieuwe politieke leider van de PvdA, Wouter Bos. Deze opvallende stap werd door De Beus weliswaar bewust gezet, maar tegelijk kan men niet uitsluiten dat hier sprake was van een teleurstelling in de liefde. Zijn verwachtingen ten aanzien van zijn geliefde sociaaldemocratie waren hoog en juist daardoor vielen de tekortkomingen zwaar. De stem voor het CDA was

geen uiting van een nieuwe liefde, maar eerder een waarschuwing aan zijn oude, maar echte politieke liefde.

Waarschuwen deed hij vaak en ook al veel eerder. In 1998 hield hij een lezing die hij later onder de titel 'Rottenbergrede' publiceerde (De Beus, 2000). De Beus was in 1992 door partijvoorzitter Rottenberg gevraagd om het concept-verkiezingsprogramma te schrijven. Dat deed hij inderdaad en dat leidde tot het programma *Wat mensen bindt*, waarin burgerschap centraal stond. Het essay-karakter ervan, zonder veel concrete voornemens, bracht met zich mee dat het programma als onderhandelingsinstrument bij de kabinetsformatie niet echt goed bruikbaar was. De Beus hield er echter wel een vriendschap met Rottenberg aan over. In zijn rede van 1998 noemde hij die expliciet en waarschuwde hij de toehoorder en lezer dat daardoor "van mijn kant geen oordeel mag worden verwacht dat ten volle onbevangen, onpartijdig of evenwichtig is". Niettemin hield hij voldoende afstand om de 'gevoelspartij', die Rottenberg tijdens zijn partijvoorzitterschap (1992-1996) volgens De Beus vooral door 'taaldaden' dichterbij had proberen te brengen, de maat te nemen. De Beus haalde met instemming de puntige kritiek van NRC-redacteur Mark Kranenburg aan, die als zwakte van de netwerkpartij van Rottenberg zag dat die weliswaar een interessant debat opleverde, maar niet tot politieke besluitvorming leidde. De Beus noemde het streven van Rottenberg om de onafhankelijkheid van het ledenblad en van het wetenschappelijk bureau van de PvdA op te heffen 'obsuur' en stelde tegenover het voluntarisme en de forumpartij van Rottenberg

het constitutionalisme en de beginselpartij van diens criticaster Bart Tromp. Toch zag hij lichtpuntjes: "Alles overziende, concludeer ik dat het belang van Rottenberg gelegen is in zijn pionierspoging om het juiste midden te vinden tussen de oude partijdemocratie en de nieuwe toeschouwersdemocratie". De laatste term was de vertaling door De Beus van het begrip *audience democracy* in de in 1997 verschenen Engelse editie van het boek van Bernard Manin over de representatieve democratie (Manin, 1997).¹

Hoewel men bij de overgang van een partijdemocratie naar een toeschouwersdemocratie de nodige vraagtekens kan zetten (waren, bijvoorbeeld, tijdens die partijdemocratie de meeste kiezers niet evenzeer toeschouwers?), deze problematiek zou hem niet meer loslaten (zie de bijdrage van Van Praag in dit nummer).

Tien jaar later lichtte De Beus de PvdA opnieuw door. In een artikel in het tijdschrift *Socialisme & Democratie* vroeg hij zich af of de Nederlandse sociaaldemocratie nog een 'derde eeuw' zou krijgen (De Beus, 2008). Intussen was hij gelouterd door nieuwe ervaringen in de praktische politiek. Zijn voorzitterschap van de selectiecommissie van de Amsterdamse PvdA voor de raadsverkiezingen van 2002 deed het nodige stof opwaaien. Hij wilde 'schoon schip maken' in de hoofdstedelijke PvdA, maar raakte verstrikt in het compromis dat een kandidatenlijst ook altijd is. Bij de presentatie van de conceptlijst betwistte De Beus publiekelijk de geschiktheid van sommige (wethouders) kandidaten die door een interne lobby tegen zijn zin toch hoog op de conceptkandidatenlijst waren gezet. Consternatie

volgde: een voorzitter die het voorstel van de eigen commissie niet verdedigt? Na deze affaire concentreerde De Beus zich op het becommentariëren van de PvdA, zonder zelf nog veel aan praktisch politiek werk te doen.

In 2003, na de Fortuyn-revolte, schreef hij geregeld over 'de leegte van links', die 'onuitstaanbaar' zou zijn.² Hij bedoelde daarbij dat links niet met pragmatische oplossingen kwam voor dringende problemen, maar bleef steken in bestuurlijk overleg en vrees voor kiezers. Vooral de generatie van Wouter Bos kreeg er van langs: als "die niet de nieuwe sociale kwestie durft te stellen inzake immigratie en integratie van nieuwkomers, dan staat de PvdA opnieuw een lange periode van onbeduidendheid te wachten". De Beus werd op zijn wenken bediend. In diezelfde periode was een PvdA-commissie onder leiding van de voormalige burgemeester van Amsterdam Patijn bezig met dit onderwerp en publiceerde deze in april 2004 het rapport *Integratie en immigratie; aan het werk*. Niettemin bleef De Beus kritisch, culminerend in zijn CDA-stem in 2006. Het jaar daarop sloot hij zich met andere intellectuelen aan bij het initiatief van het jonge PvdA-raadslid Ehsan Jani om een comité voor ex-moslims op te richten. De PvdA-top kreeg veel kritiek dat zij Jani te weinig zou steunen. Maar toen Jani samen met Geert Wilders in een krantenartikel de profeet Mohamed vergeleek met Hitler en gewelddadige moslimterroristen op één lijn stelde met de rest van de islamieten, was De Beus het eens met de kritiek van de partijtop op Jani en brak hij publiekelijk met het comité.

Na deze ervaringen zette De Beus zich, een jaar voordat een fatale ziekte zich bij hem zou manifesteren, in zijn artikel in 2008 over de 'derde eeuw van de Nederlandse sociaal-democratie' aan een bredere analyse. Vergeleken met zijn inbreng in de 'leegte'-discussie was zijn toon milder, al bleef hij kritisch. Hij trok de lijn door van de 'Rottenbergrede' van tien jaar eerder. De overgang naar een toeschouwersdemocratie, die hij nu omschreef als 'publieksdemocratie', leek hij echter minder absoluut op te vatten. In een 'sterke versie' van de publieksdemocratie zouden volkspartijen als de PvdA, CDA en de VVD uitsterven, maar in een 'afgezwakte versie' weten bepaalde partijen "het beste uit de oude volkspartij te revitaliseren en te verbinden met het beste uit de nieuwe campagnepartij". En hij besloot zijn betoog: "Mijn hele verhaal is geschreven met als uitgangspunt dat de PvdA nog steeds de veerkracht heeft om dit optimum van vertegenwoordiging te bereiken". Het vraagstuk van vertegenwoordiging zag De Beus als de grootste uitdaging voor een sociaal-democratische partij als de PvdA. Die partij moest zich als volkspartij heruitvinden, afstand bewaren tot de vrijzinnigheid en postnationaliteit van GroenLinks en D66 en tegelijk een alternatief vormen voor zowel de zachte, religieuze en conservatieve gemeenschapszin van het CDA als voor het harde, seculiere en nationalistische gemeenschapsbegrip van de PVV van Wilders. De Beus zag mogelijkheden voor een nieuw beschavingsoffensief, waarin de socialistische traditie zich verweert tegen burgerlijke partijen en geloofspartijen. Als 'neo-traditionele' partij diende de PvdA te proberen een volksdeel van aanhangers te

vormen op grond van een idee over actief burgerschap, sociale rechtvaardigheid en publieke solidariteit. Ondanks alle discussies die in de jaren daarvoor waren gevoerd over de 'spagaten' waarin de PvdA zich zou bevinden, zou dat volksdeel werknemers in de marksector, ambtenaren in de publieke sector, laagst betaalde werknemers en werknemers in het brede midden, immigranten en inheemse burgers moeten omvatten. Kort gezegd: 'het herstel van de volkspartij van links'.

Politicoologische analyse en *wishful thinking* streeden hier met elkaar om voorrang. Misschien was dat, naast zijn soms breed uitwaaiende betogen die overdagig waren voorzien van literatuurverwijzingen, ook wel typerend voor De Beus. Als politicooloog was hij wars van kille analyses zonder engagement; als sociaaldemocraat hekelde hij vrijblijvend geleuter zonder analyse. Daardoor kon hij zowel een inspirerende wetenschapper als een kritische PvdA-er zijn. Een partijideoloog was hij niet, daarvoor week de koers van de PvdA in zijn ogen vaak te veel af van wat hij juist achtte, maar hij onderstreept wel het belang van ideologie voor partijen, voorbij pragmatisme en populisme.

De Beus en de toeschouwersdemocratie

Philip van Praag (Universiteit van Amsterdam)

Wie in Nederland het begrip toeschouwersdemocratie in de mond neemt, denkt onmiddellijk aan Jos de Beus. Niet alleen heeft hij het begrip in het najaar van 2000

in het publieke debat geïntroduceerd, zijn werk als wetenschapper stond de laatste tien jaar van zijn arbeidzame leven volledig in het teken van dit onderwerp. Het manuscript voor een Engelstalig boek over dit onderwerp, *The Joyless Polity*, is in 2009 geaccepteerd door Cambridge University Press. Tot een aanpassing van het manuscript is het helaas niet meer gekomen.³

De Beus gebruikt het begrip voor het eerst in 1999, in een publicatie ter gelegenheid van het 25-jarige bestaan van het SCP. In een doortimmerd essay over de Nederlandse consensusdemocratie staat halverwege, bijna terloops, de opmerking dat er aanwijzingen zijn "dat ook in Nederland de partijdemocratie is teruggedrongen en de toeschouwersdemocratie is opgerukt" (De Beus, 1999, p. 21). Er wordt verder slechts verwezen naar het werk van Bernard Manin uit 1997. In dat werk over de ontwikkeling van de representatieve democratie introduceert de Fransman het begrip *audience democracy*, door De Beus vertaald als toeschouwersdemocratie.

Volgens Manin bevindt de vertegenwoordigende democratie zich aan het einde van de twintigste eeuw in een overgangsfase. Gedurende bijna honderd jaar kan de vertegenwoordigende democratie in veel landen omschreven worden als *partijdemocratie*, gedomineerd door traditionele, sterk in de samenleving gewortelde massapartijen. Dat verandert vanaf de jaren zestig. De massapartij krijgt dan niet alleen te maken met massaal ledenverlies, maar ziet ook belangrijke functies die zij vervult afkalven. Er ontstaat geleidelijk een nieuw type partij, waarin de politieke leider sterk domineert en het partijkader

naar het tweede plan verdwijnt. De partijleider stelt zijn eigen staf samen, veelal bestaande uit media-experts, en de partijorganisatie wordt min of meer gedegradeerd tot een instrument in handen van de partijleider.

De persoonlijke eigenschappen van de partijleider en zijn of haar imago zijn doorslaggevend voor het wel en wee van een partij. De stelling van Manin is bovendien dat kiezers zich in hun stemgedrag niet laten leiden door de plannen van een partij voor de komende periode, maar dat ze retrospectief stemmen. Veel burgers hebben het partijprogramma als leidraad vervangen door het vertrouwen in de lijsttrekker en de wijze waarop deze zich in de periode voor de verkiezingen manifesteert. Dit rechtvaardigt de theatermetafoor van Manin: aan het einde van de (politieke) voorstelling geeft het publiek zijn oordeel.

Deze analyse heeft De Beus vanaf het eerste moment aangesproken. Daar is een politiek-theoretische reden voor en een meer empirische reden. De theoretische reden moeten we zoeken in de democratieopvatting van Manin. Zijn centrale uitgangspunt is dat het kiezen van vertegenwoordigers per definitie een elitair proces is. Een individu wordt gekozen omdat het zich onderscheidt van anderen op basis van bepaalde eigenschappen. Plaats en tijdstip bepalen de relevantie van eigenschappen, maar te allen tijde leidt dit proces tot een selectie van een elite. Manin juicht dit toe en stelt bovendien dat de vertegenwoordigende democratie geen tweede keuze is, omdat directe democratie niet meer mogelijk zou zijn sinds de achttiende eeuw, maar een superieure vorm van democratie is,

waarin de politieke elite een belangrijke rol speelt.

Manin plaatst zijn opvatting over de toeschouwersdemocratie nadrukkelijk in het perspectief van de democratieopvatting van de Oostenrijkse econoom Schumpeter. Deze stelde in 1943 al dat de kern van het democratisch stelsel is dat via vrije verkiezingen politieke leiders worden aangewezen die voor een bepaalde periode de beslissingsmacht krijgen. Zijn zeer invloedrijke opvatting wordt vaak betiteld als *democratisch elitisme*. Zowel Manin als De Beus zijn schumpeterianen. In nagenoeg alle stukken die De Beus over de toeschouwersdemocratie heeft geschreven, wordt Schumpeter instemmend geciteerd. In zijn Engelse boek heeft het belangrijke en uitgebreide hoofdstuk over stijlen van leiderschap niet toevallig een citaat van Schumpeter als motto. In een inleiding in 2006 over leiderschap laat hij weten dat hij al sinds zijn studententijd een liefhebber is geweest van Schumpeter en het belang dat hij hechtte aan “de scheppende vernietigingskracht van zogeheten entrepreneurs” in de economie en de politiek (De Beus, 2006). Wel is De Beus te karakteriseren als een verlichte schumpeteriaan. *Verlicht* omdat hij aanzienlijk positiever oordeelt over politieke participatie dan Schumpeter. Bovendien besteedt hij in al zijn geschriften veel aandacht aan de voorwaarden waaronder een liberale democratie dient te functioneren.

Er is een tweede reden waarom het begrip toeschouwersdemocratie De Beus aanspreekt. Manin plaatst de transformatie van de brede volkspartijen tot smalle elitepartijen in een breder kader van ingrijpende maatschappelijke veranderingen.

gen. Daarmee wordt duidelijk dat veel aanpassingen en veranderingen in partijen noodzakelijk zijn en geen modegril vormen. Het leidt ertoe dat De Beus meer begrip gaat ontwikkelen voor de 'campagnepartij'. Hij hoopt dat de campagnepartij ertoe bijdraagt dat politieke leiders het contact met hun achterban niet verliezen en oog blijven houden voor hun opvattingen en belangen.

In zijn oratie uit 2001 stelt De Beus dat Nederland onder Paars één van de meest geslaagde voorbeelden is van een probleemloze overgang naar een toeschouwersdemocratie, mede door zijn traditie van elitaire consensusvorming. Het succes van Fortuyn dwingt hem tot een nieuwe analyse van de Nederlandse situatie. In het najaar van 2002 spreekt hij in Deventer de Eddy Hillesumlezing uit onder de aansprekende titel *Na de Beeldenstorm* (De Beus, 2002). Hij signaleert een tweede fase in de ontwikkeling van de toeschouwersdemocratie, waarbij Fortuyn een belangrijke vernieuwer is. Terwijl in de eerste fase de politiek in het teken stond van het vermijden van geschillen, staan ze bij Fortuyn juist centraal. Het falen van de oude partijen om de zorgen van de kiezers serieus te nemen, maar ook zijn theatrale talent, verklaren zijn succes.

In het algemeen is zijn beoordeling van Fortuyn ambivalent. Hij vindt hem een moedig politicus, juicht zijn aanval op de gevestigde partijen toe, vooral ook de aanval op het paarse kartel, maar heeft weinig sympathie voor de harde kritiek op de islam. Hij ziet Fortuyn als een vertegenwoordiger van het 'volks conservatisme', waarmee hij het op veel punten niet eens is, maar het op de voorgrond treden van

deze stroming vindt hij een goede ontwikkeling (De Beus, 2002, p. 37).

In zijn verdere denken over de toeschouwersdemocratie komen na 2002 het functioneren van de media en de rol van politieke leiders centraal te staan. Als het gaat om de media, breidt De Beus het model van de toeschouwersdemocratie uit met een aantal kenmerken van de huidige medialogica, zoals de neiging tot personalisering en het interpreteren van het nieuws. Hoewel het niet moeilijk is om zeer kritische uitlatingen van De Beus over de media te vinden (te oppervlakkig, te veel geleid door de waan van de dag), weigert hij zich in het kamp van de pessimistische doemdenkers te scharen.

Een vergelijkbare ambivalentie vinden we als het gaat om politiek leiderschap. In 2000 maakt hij zich al zorgen over "het onvermogen van de politieke elite tot moreel leiderschap". Het is een thema dat vanaf 2002 met grote regelmaat terugkomt. Een belangrijke reden voor PvdA-lid De Beus om in 2006 op het CDA te stemmen ligt in zijn beoordeling van het leiderschap van Bos en Balkenende. Bos maakt zich schuldig aan risicomijdend gedrag, terwijl de CDA-premier de moed heeft structuurhervormingen door te voeren in een tijd van laagconjunctuur. In zijn eigen woorden: "De afweging tussen de consistente onhandigheid van Balkenende en de handige inconsistentie van Bos viel voor mij ten gunste van de eerste uit".

Enkele jaren later constateert hij dat de toegenomen concurrentie op zowel de mediemarkt als op de kiezersmarkt tot middelmatigheid leidt, maar hij acht dat niet verontrustend. Eerbiedwaardige voorgangers als Montesquieu en De Toc-

queville hebben eerder vergelijkbare opmerkingen gemaakt bij het functioneren van de vertegenwoordigende democratie (De Beus, 2011). Angst voor een meer populistische stijl van leiders heeft hij evenmin; in zijn ogen waren ook grote wetenschappers als Weber en Schumpeter ervan overtuigd dat enig populisme noodzakelijk is. In een publicatie over populistisch leiderschap, waarin hij het gedrag van meer of minder populistische politici als Blair, Clinton, Berlusconi en Schröder analyseert, concludeert hij dat de middelmaat overheerst in de toeschouwersdemocratie. Geen reden tot grote ongerustheid, maar ook geen reden voor tevredenheid (De Beus, 2009).

Deze kritische ambivalentie kenmerkt uiteindelijk ook zijn benadering van de toeschouwersdemocratie. Hij ziet de negatieve aspecten van de toeschouwersdemocratie, benoemt ze vaak heel scherp maar weigert om zich daarbij neer te leggen. Hij vreest immobiliteit en de dominantie van visieloze leiders en formuleert daarom in zijn boek op een zo realistisch mogelijke wijze de voorwaarden waaraan een volledig tot ontwikkeling gekomen toeschouwersdemocratie dient te voldoen. Hij blijft verrassend positief over de toeschouwersdemocratie. Een volgroeide toeschouwersdemocratie heeft de potentie de politiek dichterbij de burger te brengen en het vertrouwen in de politiek te herstellen.

Deze ogenschijnlijk paradoxale benadering is slechts te begrijpen als men weet dat De Beus zichzelf betitelde als 'realistisch utopist' (De Beus, 2001, p. 40). Realist omdat hij zo goed mogelijk alle resultaten van empirisch onderzoek tot zich neemt en verwerkt in zijn analyse. Utopist

omdat hij de bestaande werkelijkheid, de reëel bestaande toeschouwersdemocratie, niet als een statisch gegeven aanneemt. Hij had een beeld hoe een tot wasdom gekomen toeschouwersdemocratie eruit moet zien. Als wetenschapper zag hij het als zijn taak om zich hiervoor in te zetten.

'Alle goede dingen gaan in drieën': Jos de Beus als docent

Herman Lelieveldt (University College
Roosevelt, Middelburg)

Veel studenten zullen Jos de Beus tijdens zijn colleges hebben horen memoreren dat hij als katholiek van huis uit geleerd had dat alle goede dingen in drieën gaan. De rijtjes van drie kwamen dan ook opvallend vaak in zijn colleges en voordrachten voor. Wie hem als docent wil typeren, kan dan ook niet om deze drie-eenheid heen. De kracht van De Beus als docent lag in zijn ongeëvenaarde enthousiasme, zijn diepgravende kennis van politicologie, politieke filosofie en politieke economie, en ten derde in zijn vermogen om de politicologie met de politiek te verbinden. Dat was de drie-eenheid die ervoor zorgde dat hij op vele generaties studenten zo'n onuitwisbare indruk heeft weten te maken.

Jos de Beus begon zijn carrière als docent aan de faculteit economie van de Universiteit Amsterdam, waar hij sinds 1977 werkte. Zijn colleges welvaartstheorie en economische politiek vonden plaats in wat in de volksmond het Maupoleum heette, een door het Philips Pensioenfonds

in de jaren zeventig neergezette kantoor-kolossus die tot de sloop in 1994 doorging voor het lelijkste gebouw van Nederland. De colleges van Jos waren zo sprankelend en enthousiasmerend dat niemand zich ooit gestoord zal hebben aan de bedompte, lage zaaltjes waarin hij zijn gloedvolle betogen afstak.

De Beus begon zijn colleges altijd met het doornemen van een vervaarlijk hoge stapel nieuwe literatuur, die hij als een ware boekverkoper in kort bestek recenseerde, aanraadde en naadloos wist te verbinden met het onderwerp van het college. Vervolgens nam hij zijn studenten strak en in snel tempo mee langs het thema van de dag, daarbij op uiterst effectieve wijze gebruikmakend van het schoolbord. Het linkerbord diende als inhoudsopgave van zijn college en bood het nodige houvast tijdens de vele uitweidingen die in zo'n college volgden; de rest van het bord gebruikte hij voor spaarzaam maar effectieve notities die ons hielpen de vele auteurs en thema's aan elkaar te breien.

De Beus' enthousiasme was waarschijnlijk zo aanstekelijk, omdat hij zijn studenten als volledig gelijkwaardige gesprekspartners beschouwde. Hij nam ze mee in zijn eigen zoektocht naar het beantwoorden van prangende vragen en deed geen enkele concessie aan de literatuur die hij voorschreef. Studenten zoals ikzelf die in de herfst van 1989 zijn werkcolleges volgden, ploegden samen met hem zijn net voltooide proefschrift door. Dat was geen lichte kost en menigeen raakte meer dan eens de weg kwijt in zijn magnum opus. Maar zijn proefschrift was ook een schatkamer vol voetnoten die

vaak op zichzelf alweer kleine essaytjes waren en zo voor veel studenten de basis voor een paper vormden.

De Beus nam altijd ruim de tijd om individueel de beste koers voor zo'n paper uit te zetten en was zeer geduldig wanneer studenten meer tijd nodig hadden om tot afronding te komen. Zijn bereidheid om alles tot in detail uit te leggen blijkt ook uit een anekdote van Otto Holman in het vriendenboek voor De Beus. Toen De Beus er na een college over Steven Lukes' *Power: A Radical View* achterkwam dat veel studenten er geen bal van begrepen hadden, mailde hij zijn studenten een samenvatting van 31 pagina's, die overigens alleen te volgen was voor die studenten die de moeite hadden genomen het boek te lezen (Holman, 2013, p. 98).

Dat brengt ons bij zijn tweede sterkte: zijn ongeëvenaarde kennis van de politicologie en de aanpalende terreinen van de politieke filosofie en politieke economie. De titel van zijn proefschrift *Markt, Democratie en Vrijheid* verwees mooi naar die brede blik. In het licht van zijn brede interesse is het dan ook logisch dat hij eerst bij een economische en filosofische faculteit werkte, vooraleer hij in 1998 eindelijk belandde op de leerstoel politicologie in Amsterdam. Hij wist daar het onderwijs een nieuwe impuls te geven, niet alleen dankzij het vak De Democratische Samenleving, maar ook omdat hij het aandurfde om een vak als Conservatisme voor Gevorderden aan te bieden.

Zijn tot de nok toe met boeken volgestouwde werkkamer was een geliefde bestemming voor studenten, journalisten en andere bezoekers, die hij keer op keer wist te imponeren door in die enorme sta-

pels altijd ook weer het boek te vinden dat hij op dat moment nodig had. Met zijn encyclopedische kennis van eigenlijk drie vakgebieden was hij de perfecte inspirator voor iedere hongerige student. Hij wist studenten binnen de kortste keren met een aantal rake literatuursuggesties op weg te helpen bij het beantwoorden van een vraag of kwestie. De Beus was een generalist, geen specialist en juist dat maakte hem als docent van onschatbare waarde.

De brede blik van De Beus wierp ook publicitair zijn vruchten af. Reeds vroeg in zijn carrière redigeerde hij samen met de socioloog Van Doorn de bundel *De Interventiestaat*, later omgewerkt en uitgebreid tot *De Ideologische Driehoek* en inmiddels een standaardwerk over de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat (De Beus, Van Doorn & De Rooy, 1996). Samen met Flip Vuijsje interviewde hij in de jaren tachtig gezaghebbende internationale economen voor het weekblad *Intermediair* en bundelde deze portretten in *Politieke Economie* (De Beus & Vuysje, 1987).

Zijn artikelenreeks voor *Intermediair* liet al zien dat De Beus goed in staat was om zijn vakgebied te populariseren. Hij wist in zijn hele carrière moeiteloos actuele politiek te verbinden met de politicologie en hedendaagse politieke dilemma's te analyseren met de gereedschapskist van de wetenschapper. Voor studenten was het fantastisch om hun hoogleraar van tijd tot tijd te zien floreren in het publieke debat, iets dat zijn hoogtepunt bereikte toen De Beus als columnist voor het TV-programma Buitenhof aan de slag mocht. De Beus oordeelde vaak hard

maar altijd goed beargumenteerd en beklagde zich regelmatig over de slappe knieën van politici en bestuurders. In zijn Buitenhof-column van 15 maart 2009 signaleerde hij dat de wens van Kamerleden om contact met het volk te zoeken, leidde tot ongewenste nederigheid ten opzichte van het kabinet en zo de positie van volksvertegenwoordigers alleen maar verder uitholde. En na de grote overwinning van de PVV bij de verkiezingen voor het Europees Parlement klaagde hij over het gebrek aan strijdvaardigheid bij de oude partijen. "Ze overladden de man die ze minachtten met complimenten en raken dus nu al in het coma van de capitulatie" (Buitenhof 9 juni 2009). Maar De Beus was autonoom en eigenzinnig genoeg om die partij op andere vlakken dan weer te prijzen en deinsde er niet voor terug om daarbij zijn vakgenoten te bekritisieren. Dat deed hij in de al gememoreerde column over de verengelsing van het hoger onderwijs: "Maar aan de universiteit is een hele generatie uit de kritische studentenbeweging muisstil, bang, klaar voor het pensioen. Men durft niet toe te geven dat de kleinburgers van het CDA en de nationalistenvan de SP en de PVV terecht aan de noodrem trekken" (Buitenhof 12 april 2009).

Bij het uitspreken van deze column was de energieke De Beus nog lang niet klaar voor zijn pensioen, maar al snel moest hij zijn werkzaamheden als columnist beëindigen. Zo trad hij langzaam maar zeker en veel te vroeg terug uit het publieke debat, moest hij zijn werk neerleggen en zo in januari van dit jaar veel te vroeg afscheid van het leven nemen.

Noten

1. Manin spreekt in het oorspronkelijk Franse boek overigens van 'démocratie du public', dat een meer actieve rol van het publiek impliceert dan de term 'toeschouwer' suggereert.
2. O.a. *De Volkskrant* 20 september 2013; *Socialisme & Democratie*, december 2013, pp. 4-5.
3. Nagegaan wordt of het mogelijk is dit boek alsnog postuum uit te geven.

Bibliografie

- Beus, J. de (1999). *Ruil zonder zuil. De Nederlandse consensusdemocratie in het laatste kwart van de twintigste eeuw*. Den Haag: SCP.
- Beus, J.W. de (2000). Rottenbergrede. Ofwel de rommelige redding van de Partij van de Arbeid. In D. Pels en H. te Velde (Eds.), *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek* (pp. 175-206). Amsterdam: Het Spinhuis.
- Beus, J.W. de (2001). *Een primaat van politiek*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (oratie).
- Beus, J. de (2002). *Na de Beeldenstorm, Een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie in Nederland*. Etty Hillesumlezing 2002. Heerde: Langhout & De Vries.
- Beus, J. de (2006). *Hedendaags leiderschap in de toeschouwersdemocratie*. Lezing bij het tienjarige jubileum van de Comenius leergangen in Zeist, 15 november 2006.
- Beus, J. de (2006). Krijgt de Nederlandse sociaal-democratie een derde eeuw? *Socialisme & Democratie*, (11), 38-51.
- Beus, J. de (2009). Populist Leadership. In J. Kane, H. Patapan & P. 't Hart (Eds.), *Dispersed Democratic Leadership: Origins, Dynamics, and Implications* (pp. 83-103). Oxford: Oxford University Press.
- De Beus, J. de (2011). Audience Democracy: An Emerging Pattern in Postmodern Democracy. In K. Brants & K. Voltmer (Eds.), *Political Communication in Postmodern Democracy* (pp. 19-38). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- De Beus, J. de, Doorn, J.A.A. van & Rooy, P. de (1996). *De Ideologische Driehoek. Nederlandse Politiek in Historisch Perspectief*. Amsterdam: Boom.
- De Beus, J.W. de & Vuijsje, F. (1987). *Politieke Economie*. Amsterdam: Intermediair.
- Holman, Otto (2013). Jongens onder elkaar, maar helpers weg... Als het serieus wordt. In Arjo Klamer & Philip van Praag (Eds.), *Groot Denker, Warm Hart. Jos de Beus (1953-2013)* (pp. 96-100). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klamer, A. & Praag, Ph. van (Eds.) (2013). *Groot Denker. Warm Hart. Jos de Beus (1953-2013)*. Amsterdam: Amsterdam University Press. Online beschikbaar via <http://www.foliaweb.nl/wp.content/uploads/2013/03/manuscript-Jos-proef-4.pdf>.
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.